

LUGUSID ENDISAEGSEST VIJANDIST

Heiki Raudla, Viljandi Ühendatud Kutsekeskkooli arendusjuht,
harrastusajaloolane

Johan Larm ja tema veider “harrastus”

Ajad muutuvad ja meie koos nendega. See, mida kunagi peeti normaalseks, on nüüd põlu all, ja see, mis kunagi oli taunimist väärt, on nüüd hoopis kiiduväärt tegevus. Olgu selle kinnituseks lugu Johan Larmist ja tema veidrast harrastusest.

Enne 1940. aastat oli Viljandi turul kaalukoja “direktoriks” Johan Larm. Ta oli sündinud Loodi vallas Jänese talu popsiperes. Tema isa suri, kui ta oli vaid paariaastane. Enne kroonut jõudis Johan olla karjapoiss ja sulane. Vene kroonut teenis Larm neli aastat Peterburi kaardiväes, sinna vajati sihvakaid mehi.

Kui Larm sõjaväest vabanes, hakkas ta rändkaupmeheks. Ettevõtmine polnud just väga tulutoov ja pidev ringisõitmine muutus aegamööda tüütavaks. Nii otsustas ta 1914. aastal hakata ettevõtjaks ning rentis endale kuueks aastaks Viljandi aastalaada, või nagu tol ajal öeldi – *jäärmargi*. Renti tuli maksta aastas või öigemini 8 päeva eest 410 rubla. Larmi ülesandeks oli ehitada laada ajaks kõik vajaminevad poed.

Selleks kulus tal iga kord 2000 lauda. Neid hoiti linnakiriku taga selleks ehitatud kuuris. Iga laadakaupmees pidi platsi või poe rentima Larmi käest. Esimesel kahel aastal oli teenistus üsna hea ning laudade hinna sai Larm kuhjaga tasa, järgmisel paaril aastal sai ta igalt laadalt üle 1 000 rubla kasumit. Hiljem jäid aga laadad väikseks ja kasumid langesid.

Eelnevate aastatega oli Larm siiski kogunud suure hulga raha, kuid investeerida seda kuhugi polnud. Nii viis ta oma varanduse renteitse (tsaariaegne riigikassa osakond – *H.R.*) ehk “Vaaruse pööningule”. Sinna see ka jäi, sest kõik läks koos renteiga Venemaale. Larm oli jälle vaene mees.

Larm ei virisenud ega langenud masendusse, vaid hakkas turuplatside koristajaks. Et aga ettevõtjapisik oli sisse jäänud, hakkas ta õige pea viskama silma turu kaalukojale, mida ligi kümme aastat oli pidanud hilisem raamatukaupluse omanik Kalkun, kes kunagi oli müünud turul raamatuid. 1919. aastal sai Larm kaalukoja enampakkumisel enda-

le ning kogu sõjaeelse iseseisvusaja tundsid viljandlased teda eelkõige kui kaalukoja direktorit.

Ühel aastal pakkus küll keegi Larmist rohkem, kuid kolme-kuulise rentimise järel andis see kaalukoja pidamise ühele teisele üle ja sealt rändas see tagasi Larmi kätte. Larmi ajal toimus ka kaalukoja kolimine uuele turuplatsile,

Vana Larm

mis avati 16. juunil 1933. Kaalukoja kolimiseks seda nimetada küll ei saanud, sest nii, nagu ehitati uus koda, muretseti ka uus kaal. Larm oli uuest kaalust vaimustuses ja leidis, et sellega kaalumine on nagu masinal kirjutamine. Ka uue kaalu täpsus oli suurepärase – kui vanal kaalul alla viiepuudast raskust enam tõsiselt ei saanud võtta, siis uus kaal reageeris juba ühele kilogrammile.

Aga tööd ja raha oli Larmil uuel turul vähem: vaid kuus heinakoormat päevas. Vahel ka mõni auto ja rekordpäevil 12 koormat. Kuu sisetulek ei ületanud kümnet kroonigi. Vanal turul oli tal olnud tööd ja leiba hoopis rohkem – kaalumist oli rohkem ja kaale ning mõõte laenati sagedamini. Aga ega tal palju vaja läinudki. 1916. aastal oli ta ostnud säästude eest Kullamäe tänavale poolelioleva maja.

Maja ehitas ta valmis ise, kasutades seejuures ära vanast kuulsast aastalaadast alles jäänud laudu ja muud materjali. Tasapisi pidas Larm siiski plaani hakata ka äri ajama. Esialgu andis ta oma maja ümber laiuva aiamaa ühele setule rendile, kes seal sibulaid kasvatas. Tulevikus kavatses Larm hakata ka ise turul kauplemisega tegelema. 1935. aastal leidis siiski üks, kes pakkus kaalukoja eest rohkem renti ja nii tuli Larmil sellest ametist erru minna.

Tolle aja viljandlased teadsid aga ka Larmi omapärasest ja veidi kummalist harrastust. Nimelt armastas ta õhtuti kanda naisteriietust ja

Oskar Veldemanni karikatuur “Vana Larm”, 1930. aasta Uudislehest. “Turu kaalukoja ülem-juhataja, samuti turu rookimise eriteadlane. Viimasel alal on tal palju tegemist naistega, sellepärast isegi armastab tihti kanda naiseriideid. Tüüp on looduse ime. Kui linnapea kriis teinekord kuidagi ei taha laheneda, siis öeldakse, et paneme Larmi linnapeaks. Aga see nali on liig, sellest saavad naljategijad isegi aru.”

esineda veetleva daamina. Ta ei teinud seda seikluste otsimiseks, vaid enda väitel lihtsalt lõbu pärast. Kord olevat küll üks sõdur talle püüdnud Trepimäel külge lüüa, kuid sai õige pea aru, et tegemist on ümberriietatud mehega ja lasi kiiresti jalga.

Kel õnnestus pääseda Larmi punaseks värvitud majja, see võis tema elutoas märgata vaid ühte lauda ja tooli ning palju naisteriiete pamppe. Kui ta ennast naisena tutvustas, siis kasutas ta nime Mathilde. Mathilde garderoob oli väga mitmekesine: värvilised kampsunid, jaapani mustriaga hommikumantlid, pitsidega pesu, kübarad, nahkmantlid jmt. Viimase pani ta selga siis, kui sadas vihma. Palava päikesega oli aga Mathilde lemmikriideks õrnroosa õhuke kleit. Johan Larm nägi oma laia kübara ja päikesevarjuga välja üsna veetleva daamina.

Ka kodus armastas ta kanda naisteriietust ja külalised pidid teda hüüdma majaprouaks, kelle nimi oli vahel Johanna, enamasti aga Mathilde. Kui ta kodus üksi oli, meeldis tal tantsida ja laulda. Laulud olid enamasti tema enda kirjutatud ja viis kuidas juhtus. Üks tema paljudest lauludest oli järgmiste sõnadega:

All orus, puu vilus,
Sääl laulab kukulind;
Truu armastus ei närtsi,
Kui armuke on truu

Kui aga tuli kevad ja suvi ning kell sai kümme õhtul, võisid viljandlased näha kübara ja muhviga kena naisolevust Mathildet jalutamas Trepimäel ja mööda Viljandi vanalinna.

Tänapäeval vaataks enamik Mulgimaa pealinna elanikke tema peale veidi viltu ja ehk nimetataks koguni transvestiidiks, tollal aga suhtuti sellisesse "hobisse" vaid leebe muigega.

"Eevaldi" kõrtsi lahkumine

Linna raekoja vastas üle platsi seisab praegu juba pikemat aega suur uhke tühi kivimaja, kus enne sõda oli Grand Hotell ja pärast sõda pikka aega Viljandi Kultuurikool. Kui maja endiste omanike järeltulijatele tagasi anti ja kultuurikool seal õige pea välja kolis, seisis maja enamasti pooltühjana. Mõnda aega hingitses maja alumisel korrusel täissuitedatud baar-piljardisaal Poolel Teel, veel varem peeti seal nn *hausi-*

õhtuid. Lõpuks olevat omanikud ta maha müünud ja nüüd on seal taas aeg-ajalt kuulda mingit kopsimist. Minevik on sellel majal aga uhke ja seotud üsna kirevate sündmustega.

1927. aasta algul kolis Tallinnast Viljandisse sealne kuulus kõrts “Eevald”. Energiline kõrtsiametnik Evald Palli asus kujundama Grand Hotellist peenemat Viljandi lokaali. Kõik toad dekoreeriti “aristokraatlikule” lõbustuskohale vastavas stiilis. Alumisel korrusel mürtsusid bajaanid, ülal mängis Margo Meeta juhatusel naiskapell, laudes rõõmsalt oma lööklaulu – “Viis meetrit pikk, kaks meetrit paks, nii välja näeb mu onu Max”.

Evald Palli

Rahvas mõirgas laululehtedelt kaasa, “võttes napsu ja napsu alla pak-su”, nagu öeldi “Sinimandrias” (Hugo Raudsepa 1927. aastal ilmunud komöödia – H.R.).

Ühes “Eevaldiga” kolis Viljandisse linnale iluks ja sõpradele silmalõbuks ka “nägusamaid” daame. Algul läksid uue kõrtsi asjad hästi, esimesed kolm õhtut olid publikut pungil täis ja Margo Meeta võitis oma orkestriga kõikide külaliste südamed. Igal õhtul ja öölgi kõlas muusika ja vägev laul üle tukkuva ja veidi uimase Kamalinna.

Siis aga hakkas politsei “Eevaldi” kõrtsi vastu erilist huvi tundma. Teati kõnelda, et “Eevaldis” on õrnema soo teatud esindajatel koguni alaline elukoht. Politsei poolt korraldatud öised kontrollid näitasid, et see teatud liik naisi, kel selle kohta ka vastavad ametitunnistused ehk kollased passid taskus on, viibib üsna tihti “Eevaldi” numbritubades ja muidugi mõista mitte üksi. Seesugune tegevus polnud aga tol ajal seadustega kooskõlas ja nii tehti Evald Pallile politsei poolt kõva protokoll.

Hiljem selgus, et Pallil oli veel teisigi patte. Ta ignoreeris aktsiisiseadust ehk müüs salaviina, lasi oma kõrtsis kakelda, nii et tema kliendid said raskemaid ja kergemaid haavu. Esiailgu jagas politsei Pallile hoiatusi ja käskis puudujäägid kõrvaldada. Tulemusi polnud. Viimaks hakkas politseile tulema kaebusi ka neilt inimestelt, kes läinud “Eevaldisse” öömajale jäämise mõttega, kuid ei saanud suure lärmi tõttu minutitki magada.

Lõpuks sai Viljandi politseil mõõt täis. Prefekti käsul korjati kõik

“Eevaldi” kohta tehtud protokollid kokku, seati järjekorda ja saadeti sise-ministeeriumi klaarimiseks. 1927. aasta septembris laskis ministeerium langeda rängal otsusel – “Eevaldi” kõrts tuleb sulgeda. Politsei sai vastava ettekirjutuse ja viis otsuse täide. Nii suleti “Eevald” juba teist korda. Esimene otsus viidi täide Tallinnas, kust tal tuli kolida Viljandisse.

Kogu sel lool oli ka teine külg. Palli oli olude sunnil öelnud rendilepingu üles vaid kaks nädalat enne rendilepingu lõppu. Lepingus aga oli punkt, mille kohaselt kaotab rentnik 250 000 marka, kui Grand Hotell peaks kaotama rentniku süü läbi alkoholimüügi õiguse.

Imelikus peeti seda, et kogu Palli paturegister oli kokku seatud viimase paari nädala jooksul. Seni olid tähtsad ametnikud pidanud “Eevaldi” kõrtsi igati korralikuks. Isegi riigivanem Jaan Teemantile olevat leitud Viljandi laulupeo ajal kõige kohasemaks korteriks Grand Hotelli – s.t “Eevaldi” numbrituba.

Et Palli restoran oli suletud, tuli selle omanikul hakata otsima uut asukohta. Esialgu kavatses ta kolida Tartusse. Hiljem aga õnnestus tal mingite kombinatsioonide abil siiski minna tagasi Tallinna ja hakata seal uuesti kõrtsi pidama.

6. oktoobril 1927 sõitiski Evald Palli koos oma hoovkonnaga: pealinnast Viljandisse kaasatoodud “kenamate” preilide, ooberite, uksehoidjate ja kokkadega Tallinna tagasi. Evaldit oli raudteejaama saatma tulnud nii mõnigi Viljandi tuntud daam, paar kolleegi ja koguni mõni kõrtsisõbrast ametnik. Sellist suurepärast lahkumist, nagu pealinna preilid olid Evaldile korraldanud eelmisel aastal Tallinnas, Viljandis siiski ei olnud. Kui rong silmapiirilt kadus, võis perroonil näha vaid üksikuid pisaraid valavaid daame taskurätikutega lehvitamas.

Kes oli Evald Palli, millega oli ta varem tegelnud ja mis temast sai edaspidi?

Evald Palli on sündinud 13. veebruaril 1903 Rakveres Gustavi ja Katariina (Kadri) Palli peres. Isa oli tööline (hiljem Voltas töötanud), ema kodune. Alghariduse saanud Evald Palli töötas esialgu jooksupoisina, seejärel kelnerina.

Evaldi kohta öeldi, et nii Tallinnas kui Viljandis olid tema restorani-des liikunud lillemüüjad tegelikult lõbunaised. Ka naisorkestri liikmed käisid valvkonna teada võõraste meestega kabinettides. Evaldi maine oli vahepeal nii halb, et kui ta soovis oma restorani 1926. aastal Koppeli ruumidesse üle kolida, küsiti linnavolikogus, kas Evald võtab ka oma

elusa inventari sinna kaasa. See restorani kolimine ei õnnestunudki.

Prostitutsioon ei olnud Eestis iseenesest keelatud, aga tegi ametivõimudele siiski muret. Seda püüti reguleerida, restoranidel ei lubatud oma ruume lõbutüdrukutele kasutada anda. Suureks probleemiks olid kõrtsikaklused.

13. novembril 1926 kirjutas Rahvaleht:

“Reedel umbes 20 minutit peale keskööd, juhtus Kesk-Kalamaja tänaval, tuntud Eevaldi kõrtsis (demobiliseeritud sõjaväelaste liidu Tallinna osakonna einelauas ehk DSL klubi) verine kaklus, kus 23-aastane Valter K. sai noaga raskelt haavata. Umbes kella 12 ajal ilmus restorani salkkond mees-rahvaid (kolm merimeest), kes istusid muusikantide kõrvale lauda, tellides endale õlut.

Teise laua juures istus samal ajal ülaltähendatud Valter K., kes oli orkestri kapellmeistri abikaasa. Esimese laudkonna ja K. vahel tekkis sõnavahetus sellest, et kapellmeister oli oma näole puudrit pannud ja üks Johannes K. nimeline merimees hüüdnud valju häälega: “Küll aga proua puudril on väng hais, hakkab minulegi ninna.”

See K. ei meeldinud, ta tõusis laua tagant üles ja hüüdis: “Kui sa mees oled, siis tule välja”, kutsus seltskonnast merimehe riidehoiuruumi, kus tal rinnust kinni hakkas. Sellele järgnes vastastikune hoopide andmine rusikatega. Viimaks haaras merimees soome pussnoa ja hakkas K.-d terariistaga lööma. K. sai 10 pussihaava. Eevaldi kõrts on saanud üldse mülkaks, mida iseloomustab ka täheldatud juhtum.”

Kesk-Kalamaja tn 6 asunud einelaud “Eevald” oli elumajast restoraniks ümber ehitatud ja kandis algul nime DSL Klubi. Algul oli seal einelaud, mis vireles, kuid oli ka juba siis seadusega pahuksis. Evald Palli oli seal alustades vaid 21-aastane, kes pidas seda kohta koos abikaasa Elsa Amanniga. Hiljem sai sellest kohast viinamüügi õiguseta öömaja-söögimaja. 1925. aastal lõpetas DSL oma tegevuse, sinna asutatud restoran aga lõpetas äri 1927. aasta varasügisel.

Lühikest, kuid tormakat aega tegutsenud “Eevald” oli ajanud edukat prostitutsiooniäri ka Metropolis. Alumine saal oli nagu vanades kõrtsides kombeks kahes osas: seal oli lihtrahva ja sakste pool. Kabinetid paiknesid teisel korrusel ja neisse pääses otse maja seest, aga ka õuest. Komblusvaldkonna andmetel käis kabinetites nii avalik kui ka salajane prostitutsioon.

1930. aastal sai Evald Pallist Du Nordi pidaja ja seega Tallinna üks

mõjukamaid restoraniomanikke. Ta oli abiellunud rahvakõrtsi Koppel pidaja Villem Kirise lese Marie Kirisega, kes oli temast 20 aastat vanem. Neil sündis 1921. aastal poeg Heldur-Evald. Naine müüs kõrtsi maha ja ostis hiljem Du Nordi ja nii sai Pallist Du Nordi pidaja ja hiljem omanik.

1878. aastal asutatud Du Nord asus Rataskaevu tänav 3. Algul oli seal ka hotell, hiljem vaid restoran. Asutus kujunes 1930. aastatel esindusrestoraniks. 1929. aastal teatas Du Nord, et oli palganud tõelise meistrkoka, Peterburi keiserlikus õukonnas koolituse saanud Aleksander Paalbergi. Hiljem töid restoranile tuntust kokad Boschovsky ja Käsper.

1933. aastal hakkas Palli tooma Eestisse kuulsaid 40- ja 100-aastaseid prantsuse konjakeid Bisquit, Hennessy ja Martell, samuti ka prantsuse veine. Ka Napoleoni konjakit ja ehtsat viskit sai tol ajal Eestis vaid Du Nordist. Hiljem lisandisid veel Prantsuse Charles Heidsiecki šampanja ja reini ning moseli veinid.

Du Nord reklaamis oma küünlavalgusõhtuid ja lahjema joogina eripruuli vaadiõlut.

Peamiselt võõrustati kodu- ja välismaiseid nõudlikumaid külalisi. Palli äri läks edukalt. Samal ajal, kui paljud restoranid 1930. aastate algul majanduskriisi tõttu suleti, kujunes Du Nordist Tallinna kulinäärne keskus.

Du Nordi kevadhooaja avamispeol olid menüüs kanapojad, metsised, tedred ja teisedki metslinnud. Lisaks tavalistele vähi-, kala-, ja hanetoidudele pakuti Du Nordis faasanipraadi. Õhtusöök maksis Du Nordis 2 krooni ja 50 senti, mis polnudki tollal ületamatult kallis.

Nõukogude okupatsioon tegi juba esimestel päevadel restoranidele piiranguid. Kaks päeva pärast okupatsiooni algust, 19. juunil 1940, tuli korraldus restoranid kell 23 sulgeda. 23. septembril 1940 restoran-öölokaal Du Nord natsionaliseeriti. Selle juhiks oli endiselt Evald Palli, ärijuhiks vend Bernhard Palli. Ka tema õed ja vennad töötasid Du Nordis erinevatel kohtadel. Kokku töötas Du Nordis ligi 40 inimest. Aastatulu oli 1939. aastal 36 194 krooni. Pallile kuulus Tallinnas 5 maja.

1941. aasta suvel töötas Palli töölisena keemiaartellis Punane Bakelliit ja elas Tallinnas Leineri 51–1. 14. juunil 1941 arreteeriti ta kui sotsiaalselt ohtlik element ning NKVD erinõupidamise otsusega määrati 8 aastat laagrit. Enamik restoraniomanikke küüditati Siberisse. Hiljem, 1942. aastal, vähendati NKVD erinõupidamise otsusega seda

karistust viiele aastale. Evald Palli suri 19. oktoobril 1942 Sverdlovski oblastis Tavda linnas. Ta rehabiliteeriti 31. augustil 1989.

Riukamees Voldemar Jaakson

Kui see kasvult mitte väga pikk, kuid ümmargune elektriinsener Voldemar Jaakson enne sõda (arvatavalt 1938. aastal) Viljandisse ilmus, käisid juba enne jutud, et tegemist on vigurvändaga. Aga ta polnud selline vigurvänt, kes oleks tikkunud teistel nahka üle kõrvade tõmbama. Vastupidi, ta osutus erakordselt südamlikuks ja heatahtlikuks inimeseks.

Omal alal oli uus linna elektrivõrgu juhataja omaette geenius. Sel ajal puudus Viljandil korralik kaart selle kohta, kuidas elektrijuhtmed kulgevad. Jaakson jalutas linna paar korda rahulikult läbi, istus siis mõne päeva laua taga ja oligi linnal elektrivõrgu plaan olemas. (Huvitav on seegi, et just Voldemar Jaaksoni nimeline mees konstrueeris 1930. aastal Tallinna Tehnikakoolis Nipkowi kettaga kaugnägemisvastuvõtja. Kas tegemist oli sama Voldemar Jaaksoniga, vajab veel uurimist.) Peagi selgus ka Jaaksoni suur huvi spordi vastu ja temast sai spordiselti Sakala spordijuht.

Kui saabus 1940. aasta ja linnapeaks sai kingsepp Adam Koppel, pidanuks Jaakson kohe vallandatama. Aga see polnud lihtne, sest ainult tema teadis, kuidas linna elektrijuhtmed kulgevad ja kuidas avarii puhul viga üles leida. Tema funktsioone koguni laiendati ja Jaaksonist sai linna ettevõtete talituse komissar-juhataja.

Pärast punaste riigipööret püüti muuta sõna "härra" halvamaiguliseks.

Kord tulnud Jaaksonil minna Tallinnasse asju ajama ühte rahvakomissariaadiks muudetud ministeeriumi. Jaakson astunud julgelt ettenähtud kabinetti, mis kubises uutest ametnikest ja tervitanud: "Tervist, härrad!" – Pärast mõningast vaikust kostnud kusagilt nipsakalt: "Siin ei ole härraseid." – "Seda on näha jah," öelnud Jaakson ja marssinud välja. Lõpuks läksid tema suhted uute võimudega lootuselt kehvaks ja ta lasti koos Rudolf Sillandi ja Arnold Sepaga linnavalitsusest lahti.

Jaakson ajas oma paberid laual segi, linna elektriijaama plaan aga rändas ahju ning Jaakson ise kadus Tallinna. Seal sai temast natsionaliseeritud aktsiaseltsi Massoprodukt mingi osakonna ülem. Aga sinnagi jõudis varsti NKVD valvas silm. Jaakson tembeldati rahvavaenlaseks

ja ühel päeval ilmus kolmeliikmeline grupp eesotsas ühe NKVD kapteniga otse Jaaksoni töölaua ette ja päris: "Seltsimees ülemus, kes on siin insener Voldemar Jaakson?" Silmaga pilgutamata tõusis Jaakson püsti ja vastas: "Insener Jaakson? Kas ta teile trepil vastu ei tulnud?" Kuni umbkeelsele kaptenile asi selgeks tehti, küsis too kiirelt: "Kuhu ta siis läks?" Jaakson selgitas abivalmilt: "Ta läks ETK kantseelisse viineri asjus läbi rääkima." Kapten haaras silmapilkselt telefoni ja andis ETK ülemustele korralduse Jaaksonit ettevaatlikult seni kinni pidada, kuni ta ise kohale jõuab. Hetk hiljem tormas kapten juba koos oma jüngritega ETK suunas Jaaksonit püüdma.

Paar nõrgemate närvidega kantseleineidu sattus pinge alt vabanemisel lausa hüsteeriasse, kuid Jaakson rahustas neid ja manitses: "Ega nii kergesti maksa enesevalitsemist kaotada. Küll tuleb teil veel keerulisesmateski olukordades elada!" Jättis siis igauhuga kättpidi jumalaga ja läks rahulikult uksest välja ning kadus Saku metsadesse. Sinna jäi ta seni, kuni kohtas Saksa mootorratturite eelrühma. Mingil kummalisel moel õnnestus tal siis isegi sakslastelt mootorratas saada ja nii jõudis ta selle sadulas õnnelikult Tallinna tagasi.

Õige pea ilmus Jaakson Viljandisse tagasi ning asus tegutsema Sakala spordijuhina. Seda tegi ta koguni nii edukalt, et Hjalmar Mäe edutas ta varsti Eesti spordijuhiks. Viljandi patrioodina toetas ta kohalikku spordielu nii palju kui võimalik. Ilmselt just tänu temale hakati Viljandi järve vastaskaldale ehitama suurt suusahüppetrampi. Päris lõpuni ehitusega ei jõutud, sest enne sai Saksa aeg otsa. Vene ajal ehitust ei jätkatud ning mõne aja pärast ehitus lammutati.

Sedagi ametit ei pidanud Jaakson väga pikalt, sest ta hakkas ameerika rägbit propageerima ja organiseeris Eesti-Läti esindusmeeskondade jalgpallivõistlusi. Viimase vastu polnud Mäel küll midagi, kuid ootamatult tekkis Jaaksoni ja Mäe vahel tüli võistluste kuulutuste pärast. Jaakson oli lasknud tulpadele kleepida suured plakatid "Eesti-Läti maavõistlus jalgpallis".

Seda tõlgendati kui vihjet kahele suveräänsele riigile ja Mäe lasi Jaaksoni spordijuhi ametist lahti. Mõni aeg hiljem töötas ta juba insenerina Saksa sõjaväes, siis nähti teda 1944. aastal Berliinis ja Geislingeni suurlaagris Rappenäckernis (olevat töötanud Ameerika armee juures) ning sealmaalt kadusid ta jäljed.

Eesti iseseisvus jäi Viljandis välja kuulutamata

1917. aastal andis Viljandi viimasena alla enamlaste valitsusele. Sündmuste aeglasema käigu puhul 1917. aasta detsembris oleks hoopis Viljandis ja juba 1917. aasta detsembris välja kuulutatud Eesti Iseseisev Demokraatlik Vabariik.

15. novembril 1917 ajasid enamlased Maapäeva laiali. Laialikihutatud Maapäev jättis loosungi: "Eesti saagu iseseisvaks". Aga kuidas seda teostada? Tallinnast ei olnud midagi loota. Nii näis Viljandi sobivat kohaks, kust vabadusliikumine algaks. Viljandi Maakonnaavalitsus astus kontakti kohalike parteide esindajatega ja sõjaväe juhtidega. Seejärel otsustati Viljandis kokku kutsuda suurem nõupidamine, millest võtaksid osa kõikide maakonnaavalitsuste ning Eesti iseseisvust pooldavate parteide esindajad, sõjaväejuhid ja seltskonnategelased. Nõupidamise algatajal Johan Pitkal oli kindel tahtmine just Viljandis Eesti iseseisvus välja kuulutada, võim enese kätte võtta ja rahvuslike väeosade abil vastu panna kuni sakslaste tulekuni.

Kavatsuse läbiviimiseks valmis Pitkal plaan: raudtee tuleb Eesti väeosade abil Möisakülast Türi-Allikuni ära lõigata. Et Viljandi isoleerida punaste vägedest, saata Abja ja Olustvere kanti valvetõkked kuulipildujatega ning muretseda jalg- ja ratsaväe toetuseks kahurid. Viimaste järele komandeeriti üks ohvitser Haapsallu. Tema pidi üks päev enne otsustavat silmapilku koos kahuritega Viljandisse jõudma. Kuigi kavatsust salajas hoiti, said punased siiski teada, et midagi otsustavat on tulemas. Nendeni jõudsid ka teated raudtee ärälõikamise kavatsustest.

Eestlaste otsustav nõupidamine oli määratud toimuma Grand Hotellis 24. detsembril 1917. Osa nõupidamiste osalistest oli kohal juba mitu päeva varem. Vaieldi poliitiliste loosungite ja maaküsimuse üle. Jõuti järeldusele, et maa tuleb rahvale anda. Tegelikest sammudest iseseisvuse väljakuulutamiseks palju ei kõneldud, sest oodati sõjaväelasi Tallinnast.

24. detsembri hommik tõi kaasa kurvad uudised. Haapsalust tagasi jõudnud ohvitser teatas, et kahureid ei õnnestunud saada. Samas tuli teinegi halb uudis: kella 3–4 paiku jõuab Viljandisse ešelon Vene sõjaväelasi kohaliku nõukogu kaitseks. Kutsuti kokku nõupidamine, millest võttis osa ka Jaan Sihver. Avaldati arvamust, et venelasi ei tuleks linna lasta. Keegi ütles, et kui venelased tahavad vägisi linna tungida,

siis võetakse nad tulega vastu. Sihver läks marru ja viis koosoleku nii kaugele, et ohvitsere taheti kohapeal arretereida. See ei läinud õnneks siiski korda. Otsustati talitada siiski radikaalselt ja venelased tulnud teed tagasi saata.

Raudteejaamas kohtasid nõupidamisel määratud esindajad Mihhail Joonson ja Johannes Animägi umbes kolmesadat meest kahe lahtivõetud kuulipildujaga. Selgus, et venelastele oli räägitud, et Viljandis mäsavad parunid ning nemad peavad siin rahvast kaitsma, sest sõjaväge siin ju ei ole. Punaste esindaja, habemikust venelane, oli nõrдинud, et neid ilmaasjata Viljandisse oli kihutatud ja nad pidid mitu päeva söömata olema.

Venelased oleksid peaaegu rongi peale läinud ja sama rongiga Vilnosse tagasi sõitnud, kuid siis jõudsid jaama punaste esindajad eesotsas J. Vanakamaraga. Venelased tulid linna ja teha polnud enam midagi.

Vahepeal sai see uudis teatavaks ka Pitkale, kes Grand Hotellis koos kaaslastega juba uusi plaane välja mõtles. Juuresolijad mäletavad, et mitte kunagi ei olnud nad näinud vana merekaru nii vihasena kui siis. Ta olla lausa märatsenud, keerutanud käes rasket *Colti* revolvrir ja ähvardanud kõiki maha lasta ja nõudnud, et ratsamehed kohe välja astuks ning venelastelt sõjariistad võtaks. Öhtusel nõupidamisel ei jäänud siiski enam muud üle kui konstateerida plaani äpardumist, jagada viimaseid korraldusi edaspidiseks ja iga silmapilk maja sissepiiramist kartes laiali minna. (Vt ka Pajur, Ago. Kui Lembitu Polk oli Sakala Malev. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 2001. Viljandi 2002, lk 117; Pitka, Johan. Minu mäletused 1914–1920. Tallinn 1993, lk 22–23 – *H.R.*)

Kirjandus

Direktor Larm läheb erru. Sakala, 30.03.1935.

“Eewald” surnud. Sakala, 1.10.1927.

Kalervo Hovi 2003. Kuld Lõvi ja Kultase ajal. Tallinn.

Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt, I–II köide. 1930. Tallinn.

Ots, August 1976. Mehed sündmuste kurvidel. Stockholm.

Sepp, Arnold 1963. Mul meelen. Toronto.

Verine lööming “Ewaldi kõrtsis”. Rahvaleht, 13.11.1926.